

УДК 821.161.1(476).09

**БЕЛАРУСКАЯ РУСКАМОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:
СУТНАСЦЬ ПАНЯЦЦЯ І ПРАБЛЕМЫ АЗНАЧЭННЯ****В.І. ПАЛУКОШКА***(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск)*

Даследуюцца тэарэтычныя праблема рускамоўнай творчасці ў беларускай літаратуры. У гэтым кантэксце падрабязна разглядаюцца пытанні ўключанасці рускамоўнай літаратуры ў беларускі літаратурны працэс і тэрміналагічнага азначэння. У розны час літаратурнай мовай на Беларусі выступалі лацінская (XVI–XVII стст.), польская (XVIII–XIX стст.), беларуская, у меншай ступені – руская. Калі пярэднія іншамоўныя літаратуры даволі актыўна вывучаліся і вывучаюцца, то, як паказаў аналіз навуковых і крытычных матэрыялаў, рускамоўная літаратура толькі апошнім часам стала ўключацца ў кантэкст нацыянальнага пісьменства і літаратуразнаўства. Да канца нявызначаным застаецца і пытанне тэрміналогіі. Большасць даследчыкаў прытрымліваецца бінарнай класіфікацыі (рускамоўная літаратура Беларусі / руская літаратура Беларусі), але часта сярод некаторых навукоўцаў, крытыкаў і нават саміх пісьменнікаў назіраецца тэндэнцыя да ўзаемазамыняльнасці паняццяў. Прапануюцца канкрэтызаваць і пашырыць вядомую класіфікацыю, а рускамоўных аўтараў аб’яднаць паняццем “беларуская рускамоўная літаратура”.

Уводзіны. Сучасная беларуская літаратура вызначаецца сваёй шматвектарнасцю. Сюды адносіцца як непасрэдна беларуская літаратура (якая ствараецца на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь і на нацыянальнай мове), так і літаратура «беларускага замежжа» (на нацыянальнай мове, але па-за межамі дзяржавы), і рускамоўная літаратура, якая, гаворачы словамі А. Андрэева, «усё ж існуе і развіваецца па класічных законах, уласцівых любой літаратуры свету» [1, с. 14]. Сапраўды, у нас ёсць (і былі) пісьменнікі, якія пішуць па-руску, аднак сама рускамоўная літаратура пакуль не заняла свайго месца ў беларускай літаратурнай прасторы. Да апошняга часу яна знаходзілася па-за межамі праблемнага поля беларускага літаратуразнаўства.

Асноўная частка. Калі ўзяць любое сучаснае акадэмічнае выданне па беларускай літаратуры XX стагоддзя (гл. чатырохтомную «Гісторыю беларускай літаратуры XX стагоддзя»), то мы не знойдзем там інфармацыю пра рускамоўную літаратуру Беларусі. Часам складаецца ўражанне, што яна не тое што выкрэслена з гісторыі нацыянальнай літаратуры, – яе проста туды не ўключалі. Праўда, шэраг беларускіх рускамоўных аўтараў згадваецца ў артыкуле А. Жакава і М. Мішчанчука «Руская літаратура» ў «Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі», біябібліяграфічныя звесткі пра іх змяшчае і слоўнік «Беларускія пісьменнікі», звесткі пра рускамоўных пісьменнікаў і выданні пераважна XIX стагоддзя можна адшукаць у асобных працах гісторыкаў беларускай літаратуры. Аднак сітуацыя з сучаснай рускамоўнай літаратурай паступова выпраўляецца (яе вывучэнне ў школе прадугледжана праграмай па рускай літаратуры, творы сучасных рускамоўных аўтараў абмяркоўваюцца ў перыядычным друку, аналізуюцца ў публікацыях некаторых навукоўцаў), але рускамоўнай літаратуры другой паловы XX стагоддзя не надаецца належная ўвага. У шэрагу рускамоўных аўтараў самым вядомым і таму самым даследаваным на сённяшні час з’яўляецца А. Адамовіч. Часам згадваліся рускамоўныя творы В. Казько, з якіх той пачынаў свой творчы шлях, гістарычная проза К. Тарасава (аднак аналізаваліся пераважна творы, якія былі выдадзеныя ў аўтарскім перакладзе па-беларуску) і мастацкая дакументалістыка С. Алексіевіч.

Як ні парадаксальна, але больш паспяхова даследавалі беларускую рускамоўную літаратуру другой паловы XX стагоддзя мовазнаўцы. Менавіта лінгвісты (А. Гіруцкі, Н. Жураўская і інш.), якіх цікавілі ў першую чаргу асаблівасці ўзаемадзеяння і функцыянавання беларускай і рускай моў у мастацкай літаратуры, пачынаючы з 1980-х гадоў неаднаразова абіралі рускамоўную літаратуру Беларусі аб’ектам сваіх даследаванняў. Звычайна яна служыла ілюстрацыяй пры вывучэнні праблем моўнага білінгвізму.

Найбольш поўнай працай у гэтай галіне можна назваць манаграфію А. Гіруцкага «Белорусско-русский художественный билингвизм: типология и история, языковые процессы», у якой на літаратурных прыкладах аналізуецца спецыфіка функцыянавання беларускай лексікі ў сістэме рускамоўнага мастацкага твора. Тут падаецца пэўнае кола твораў і, адпаведна, імёнаў рускамоўных пісьменнікаў Беларусі. Трэба адзначыць, што разглядаюцца пераважна паэтычныя творы і рускія пераклады беларускамоўных пісьменнікаў.

На сённяшні дзень толькі некаторыя мовазнаўцы захавалі цікавасць да рускамоўнай літаратуры Беларусі (маюцца на ўвазе артыкулы А. Гіруцкага і І. Лапіцкай, якая звяртаецца пры аналізе непасрэдна да рускамоўнай прозы). Але з часам мяняюцца і вектары літаратуразнаўчых даследаванняў: рускамоўная літаратура паступова становіцца аб’ектам літаратуразнаўчага аналізу, уводзіцца ў школьныя праграмы.

Усё часцей і часцей у навуковых і перыядычных выданнях з’яўляюцца артыкулы, прысвечаныя творчасці таго ці іншага рускамоўнага аўтара. Так, напрыклад, шэраг публікацый Л. Толчыкавай знаёміць чы-

тачоў з творчасцю рускамоўных аўтараў Гомельшчыны. З артыкуламі па беларускай рускамоўнай драматургіі выступае С. Ганчарова-Грабоўская, па паэзіі – Т. Светашова і А. Лаўшук. У 2003 годзе адбылася канферэнцыя «Белорусская русскоязычная литература в контексте современной белорусской культуры». У 2007 годзе на Куляшоўскіх чытаннях у МДУ імя А.А. Куляшова працавала асобная секцыя «Руская літаратура Беларусі», на якой быў узняты шэраг пытанняў, звязаных са становішчам рускамоўнай літаратуры ў нашай краіне. У 2010 годзе выйшаў зборнік артыкулаў «Русскоязычная литература Беларуси», у 2013 годзе – кніга У. Гніламёдава «На рубеже времён: (русскоязычная поэзия Беларуси)». У 2000-х гадах выйшлі зборнікі беларускіх рускамоўных твораў: анталогія «Современная русская поэзия Беларуси» (Мінск, 2003) і хрэстаматыя «Минская школа» на рубеже XX–XXI вв.» (Мінск, 2007). Невялікі артыкул пра рускамоўную літаратуру Беларусі ўключаны ў даведнік «100 слоў пра сучасную беларускую літаратуру» А. Бязлепкінай.

У 2007 годзе ў газеце «Літаратура і Мастацтва» быў надрукаваны артыкул А. Андрэева, які ў рамках абмеркавання праблемы рускамоўнай літаратуры Беларусі ўзняў пытанне: «Што рабіць з беларускай літаратурай, якая адначасова з’яўляецца рускай (рускамоўнай)?» [1, с. 14]. Аўтар размяжоўвае беларускіх літаратараў, якія пішуць па-руску, на рускамоўных і рускіх пісьменнікаў Беларусі. З гэтым артыкулам распачалася шырокая дыскусія на старонках штотыднёвіка. Свае думкі па праблеме выказалі С. Макарэвіч, Л. Галубовіч, Ю. Сапажкоў, Ц. Чарнякевіч, Ю. Пацюпа, М. Шамякіна і іншыя. Праўда, удзельнікі дыскусіі так і не прыйшлі да якога-небудзь кансэнсусу, асабліва ў пытанні тэрміналогіі.

У беларускім друку можна сустрэць розныя азначэнні беларускага літаратурнага працэсу на рускай мове, сярод якіх найбольш ужывальнымі з’яўляюцца «рускамоўная літаратура Беларусі» і «руская літаратура Беларусі». Час ад часу названыя вызначэнні могуць быць нават узаемазамяняльнымі. Яны ж выклікаюць найбольш спрэчак і пытанняў. У кожнага з гэтых тэрмінаў ёсць як свае прыхільнікі, так і тыя, хто іх адмаўляе. Аднак, як трапна заўважыў расійскі літаратуразнаўца І. Хугаеў, «праблема іншамоўных літаратур патрабуе ў вышэйшай ступені далікатнага абыходжання нават на ўзроўні яе агульных фармулёвак і самай неабходнай апісальнай лексікі» [2, с. 13].

Беларускі даследчык А. Іваноў звярнуў увагу на характэрнае для шэрага постсавецкіх краін раўназначнае выкарыстанне тэрмінаў, у склад якіх уваходзяць словы «рускамоўная» і «руская». Гэта ён звязвае з тым, што «тэрміны «рускамоўная літаратура», «рускамоўны пісьменнік» былі вульгарызаваны і часткова скампраментаваны ў літаратурна-крытычных і публіцыстычных спрэчках другой паловы 1980–1990-х гадоў» [3, с. 107], якія і надалі рускамоўнай літаратуры маргінальны статус. У 2000-х сітуацыя толькі пачынае змяняцца. Таму выказванні наконт таго, што «нашы рускамоўныя пісьменнікі (...) – Антэі, адарваныя ад Зямлі» [4], а «рускамоўная літаратура на Беларусі – гэта свайго роду гета», развіццё ў якім «можа быць вельмі адноснае» [5], – не арыгінальныя, а даволі традыцыйныя ў кантэксце беларускага літаратуразнаўства.

Тым не менш перавагу А. Іваноў дае азначэнню «рускамоўны»: «Відаць, па аналогіі з “памяццю жанра”, – працягвае даследчык, – можна гаварыць і пра “памяць тэрміна”, так як няўдалае ці некарэктнае ўжыванне апошняга можа паўплываць на гадоўнасць удзельнікаў літаратурнага працэсу выкарыстоўваць яго бясспрэчна багаты патэнцыял» [3, с. 107]. На думку ж А. Крыклівец, выбар таго ці іншага тэрміна – гэта «пытанне нацыянальнага самавызначэння аўтараў, што жывуць на Беларусі і пішуць на рускай мове» [6, с. 107], сярод якіх ёсць як карэнныя беларусы, так і тыя, для каго Беларусь стала другой радзімай.

Андрэеў лічыць мэтазгодным размежаванне беларускіх літаратараў, якія пішуць па-руску, на рускамоўных і рускіх пісьменнікаў Беларусі, таму што першыя (рускамоўныя), на яго думку, з’яўляюцца «складнікам» беларускай літаратуры, які трансліруе модус беларускай ментальнасці, а ў другім выпадку гаворка ідзе пра літаратуру, «што мае дачыненне адначасова і да рускага, і да беларускага прыгожага пісьменства» [1, с. 14]. Аднак гэта абсалютна адрознае ад таго, што В. Рагойша называе бікультурнасцю ці полікультурнасцю, для якіх «характэрна адначасовае больш ці менш арганічнае ўспрыманне дзвюх культур, карыстанне імі», што «засноўваецца на білінгвізме ці полілінгвізме ўспрымальнікаў і стваральнікаў культуры» [7, с. 322].

Калі з паняццем «рускамоўная літаратура Беларусі» класіфікацыйнай мадэлі А. Андрэева ўсё проста і зразумела (гэта літаратура, створаная беларускімі аўтарамі, якія пішуць па-руску), то паняцце «руская літаратура Беларусі» ў аўтарскім тлумачэнні (*«рускамоўная літаратура Беларусі з’яўляецца ў пераважнай ступені рускай літаратурай Беларусі»*) [1, с. 14]) выклікае непаразуменне і пытанні. Прыналежнасць да рускай літаратуры Беларусі пісьменнікаў, рускіх па нацыянальнасці, якія пастаянна пражываюць на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, – бясспрэчны факт, як, дарэчы, і той факт, што этнічныя беларусы, якія пішуць на беларускай мове, але жывуць за межамі Беларусі і з’яўляюцца грамадзянамі іншых краін, усё роўна належаць да беларускай літаратуры. Напрыклад, беларускія пісьменнікі Польшчы (найбольш распаўсюджанае азначэнне), якіх С. Яновіч адносіць да «польскай беларускай літаратуры» і лічыць «прадуктам духоўнага развіцця той часткі беларускага этнасу, які апынуўся ў межах Польскай дзяржавы паля Ялцінскіх пагадненняў, літаратурным экспанентам Беластоцкага краю» [8, с. 118].

Аднысенне ж пісьменнікаў-беларусаў, якія пішуць па-руску (*рускомоўных*), да рускай літаратуры Беларусі нам падаецца недастаткова абгрунтаваным, таму што самаўсведамленне аўтара – гэта даволі важкі крытэрыў, але ён ніяк не можа быць адзінай падставай для такога размежавання і адназначна рэгуляваць гэтае пытанне. Дадзеная літаратура знаходзіцца на памежжы дзвюх літаратур – беларускай і рускай. Абумоўленая сітуацыяй такога культурнага сумежжа, гэтая літаратура валодае мноствам спецыфічных рыс, якія не дазваляюць адназначна аднесці яе да рускай літаратуры, а мова, на якой яна ствараецца, служыць для многіх галоўнай перашкодай у атаясамліванні яе з беларускай нацыянальнай літаратурай. Аднак, як слушна заўважае расійская даследчыца А. Варажбітава, «тэндэнцыя ж адносіць таго ці іншага пісьменніка да пэўнай нацыянальнай культуры толькі паводле моўнай адзнакі можа выклікаць глабальныя перакосы і ў культурнай палітыцы, і ў канкрэтных ацэнках многіх з’яў культурны як сучаснасці, так і мінулага, адраджэння былых, хоць і на іншай ідэалагічнай аснове, забарон і вокрыкаў у бок мастацкага слова» [9, с. 14]. Гэта ніяк не тычыцца графаманскіх опусаў на рускай мове. Аднак трэба адзначыць, што мова (нацыянальная ці не), на якой ствараецца мастацкі твор, не з’яўляецца крытэрыем мастацкасці.

Такім чынам, як у пісьменніцкім, так і ў навуковым асяроддзі па-рознаму ставяцца да бінарнай класіфікацыйнай мадэлі «Руская літаратура Беларусі – рускамоўная літаратура Беларусі», у адносінах да якой яшчэ не выпрацавалася агульная канцэпцыя. Характэрна, што прыхільнікамі першага азначэння з’яўляецца большасць сучасных беларускіх рускамоўных аўтараў, а за шырокае выкарыстанне другога выступаюць пераважна беларускія навукоўцы. Аднак і першае, і другое паняцце выключаюць са свайго семантычнага поля тых беларускіх аўтараў, якія пішуць на рускай мове, але па пэўных прычынах не жывуць (ці не жылі, калі размова ідзе пра пісьменнікаў мінулага) на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь. На жаль, у гісторыі беларускай культуры, як, між іншым, і ў гісторыі многіх краін, у прыватнасці, украінскай, феномен «найміцтва ў суседзяў» [10] быў (і ёсць) даволі распаўсюджанай з’явай. Класікамі польскай літаратуры сталі беларусы Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Уладзіслаў Сыракомля, Эліза Ажэшка і многія іншыя. Да такога кшталту аўтараў, толькі ўжо рускага «направку», можна аднесці Сімяона Полацкага, Андрэя Белабоцкага, Іллю Капіевіча, Мікалая Мінскага, Уладзіміра Дзядлова і іншых. Сярод пісьменнікаў другой паловы XX стагоддзя, цесна звязаных з беларускай зямлёй, можна ўзгадаць Аркадзя Пінчука, Барыса Паўлёнкі, а таксама Аляксандра Твярскага і Лідзію Обухаву. Апошнія доўгі час жылі ў Віцебску, скончылі, дарэчы, адну і тую ж віцебскую школу. Беларуская тэма знайшла сваё адлюстраванне ў іх творчасці. Падзеям віцебскай гісторыі прысвечаны аповесць Аляксандра Твярскага «Турецкий марш» (1956), зборнік гістарычных навел «Витьбичи» (1974) Лідзіі Обухавай. Партрэт беларускага Палесся знаходзім і ў яе рамане «Глыбінь-городок» (1956).

Па-за межамі бінарнай класіфікацыі застаюцца і рускамоўныя аўтары іншых нацыянальнасцей, якія жывуць ці жылі на Беларусі. Так, напрыклад, пісьменніца Лідзія Вакулоўская (1926 – 1991) нарадзілася на Украіне (як і Венямін Рудаў), некаторы час жыла і працавала на Чукотцы, а з 1965 года жыла ў Мінску.

Найбольш адэкватным у гэтым выпадку, на нашу думку, было б вызначэнне «беларуская рускамоўная літаратура», якое аб’ядноўвае ўсіх пісьменнікаў, што пішуць на рускай мове, і так ці інакш маюць дачыненне да Беларусі. З аднаго боку, адсутнасць у гэтай сінтаксічнай канструкцыі ўласнага назоўніка дазваляе не абмяжоўвацца геаграфічнымі межамі краіны, а катэгарыяльнае азначэнне *рускомоўная*, гаворачы словамі ўкраінскага даследчыка І. Козліка, «адразу ж ставіць наш аб’ектыўны матэрыял у пэўны тыпалагічны шэраг самастойных з’яў, якія падыходзяць пад агульную назву *іншамоўная* літаратуры ў межах пэўнай нацыянальнай літаратуры» [11]. Такім чынам, азначэнне *рускомоўная* далучае саму літаратуру да роднасных у гэтым сэнсе беларускіх лацінамоўнай і польскамоўнай літаратур, а значыць – і ў кантэксце нацыянальнай літаратуры.

У межах беларускай рускамоўнай літаратуры можна вылучыць два ўмоўныя блокі: «беларуская літаратура», якая аб’ядноўвае рускамоўных пісьменнікаў-беларусаў (па паходжанні ці перакананнях), што жывуць на Беларусі і за яе межамі, і «іншакультурная літаратура Беларусі», куды адносяцца літаратары розных нацыянальнасцей, якія жывуць у нашай краіне і пішуць на рускай мове. Схематычна гэта выглядае так, як паказана на малюнку.

БЕЛАРУСКАЯ РУСКАМОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА					
БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ЛІТАРАТУРА			БЕЛАРУСКАЯ ІНШАКУЛЬТУРНАЯ ЛІТАРАТУРА		
Рускамоўныя пісьменнікі	Пісьменнікі-білінгвы	Рускамоўная літаратура беларусаў-эмігрантаў іншых краін	Руская літаратура	Украінская літаратура	І іншыя

Два ўмоўныя блокі, якія вылучаны ў межах беларускай рускамоўнай літаратуры

Заклучэнне. Прааналізаваўшы праблемы азначэння рускамоўнай літаратурнай творчасці, мы прыйшлі да высновы, што рускамоўная літаратура – гэта заканамерная з’ява беларускага літаратурнага працэсу, які вызначаецца сваёй шматмоўнасцю. Творы на рускай мове правамерна ўключыць у поле іншамоўнай беларускай літаратуры. Тэрміналагічную ж бінарную класіфікацыю мы прапануем пашырыць, а творы пісьменнікаў-беларусаў ці аўтараў іншых нацыянальнасцей, якія жывуць на тэрыторыі нашай краіны, мэтазгодна, на нашу думку, аб’яднаць паняццем «беларуская рускамоўная літаратура».

ЛІТАРАТУРА

1. Андрэеў, А. Руская літаратура Беларусі / А. Андрэеў // Літаратура і мастацтва. – 2007. – 23 лістап. – С. 14.
2. Хугаев, И.С. Общие методологические подходы к изучению генезиса и истории русскоязычной осетинской литературы / И.С. Хугаев // Вестн. РУДН. Серия «Литературоведение. Журналистика». – 2008. – № 4. – С. 12–20.
3. Иванов, А.В. Русскоязычная литература Беларуси на постсоветском пространстве / А.В. Иванов // Куляшоўскія чытанні: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., 26–27 крас. 2007 г. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2007. – С. 104–107.
4. Запрудскі, І. Сапраўды (развагі пра крытыку) / І. Запрудскі // Маладосць. – 2007. – № 12. – С. 101–105.
5. Вынікі онлайн-аваі канфэрэнцыі з удзелам літаратурнага крытыка Ганны Кісліцынай [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://www.balachonau.puls.by/kislitsyna_online.html/. – Дата доступу: 01.10.2008.
6. Крикливец, Е.В. Русскоязычная литература Беларуси как часть национальной белорусской литературы / Е.В. Крикливец // Куляшоўскія чытанні: матэрыялы міжнар. навук. канф., 26–27 крас. 2006 г. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2006. – С. 107–109.
7. Рагойша В. Праблема бікультурнасці ў гісторыі беларуска-польскіх узаемаадносінаў / В. Рагойша // Беларусіка = Albaruthenica. Кн. 3: Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне / рэд. А. Мальдзіс [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 322–328.
8. Яновіч, С. Польская беларуская літаратура / С. Яновіч // Беларуская дыяспара як пасярэдніца ў дыялогу цывілізацый: матэрыялы III міжнар. кангрэсу беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый” (Мінск, 21–25 мая, 4–7 снеж. 2000 г.). – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. – С. 118–123.
9. Ворожбитова, А.А. Русскоязычная проза Северного Кавказа 1941–1945 годов: Э. Капиев, А. Кешоков, К. Кулиев: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.02 / А.А. Ворожбитова; Моск. пед. ун-т. – М., 1992. – 17 с.
10. Ільницький, М. “В наймах у сусідів” як соціокультурний феномен / Микола Ільницький // Слово і час. – 2005. – № 3. – С. 29–33.
11. Козлик, И. История русскоязычной литературы Украины: какова она? / И. Козлик // Радуга. – Киев, 2006. – № 3. – С. 138–149 [1] [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://irliua.primordial.org.ua/archives/71>.

Паступіў 19.09.2013

THE RUSSIAN-LANGUAGE LITERATURE OF BELARUS: FACT OF THE MATTER, AND THE PROBLEM OF DEFINITION

V. PALUKOSHKA

The place of Russian-language texts in the Belarusian literature is researched. The question of inclusion of Russian-language literature in the Belarussian literary process and the terminology problem are considered in detail. At different times the language of the Belarusian literature was Latin (XVI–XVII c.), Polish (XVIII–XIX c.), Belarussian, and Russian. The Belarusian literature in the foreign languages is actively studied, while the Russian-language literature, according to the analysis of scientific and critical material, has only recently been included in the context of national literature and literary criticism. And the question of terminology is still uncertain. Most researchers follow the binary classification (Russian-language literature of Belarus / Russian literature of Belarus), but among some scholars, critics and even writers the tendency to interchangeability of the terms is observed. It is suggested to specify and to expand the current classification and to consolidate the Russian-language authors under the term of “Belarussian Russian-language literature”.